

Geen slachthuizen, wel vleeshuizen in onze oude steden: casus Gent (1251-1857)

*No slaughter houses, only meat halls in our ancient cities:
Ghent as an example (1251-1857)*

L. Devriese

Museumcollectie Diergeneeskundig Verleden Merelbeke, Faculteit Diergeneeskunde,
Universiteit Gent, Salisburylaan 133, B 9820 Merelbeke

SAMENVATTING

In dit artikel wordt getracht een antwoord te formuleren op de vraag waar volwassen runderen geslacht werden in onze steden voordat de openbare slachthuizen vanaf halverwege de jaren 1800 in gebruik kwamen. Daarover zijn opvallend weinig archiefgegevens voorhanden en in de literatuur wordt in alle talen over dit onderwerp gezwegen. De hypothese wordt naar voor gebracht en verdedigd dat het niet gebeurde op of bij de hier kort beschreven veemarkten of 'vleeshuizen' en evenmin op andere daarvoor bestemde slachtplaatsen op openbaar domein, al of niet in open lucht. Alles wijst erop dat de vleeshouwers hun aangekochte runderen slachtten en versneden op privéterrein: op hun eigen erven of in eigen gebouwtjes. Dit onderzoek is beperkt tot Gent, maar kan wellicht geëxtrapoleerd worden naar andere oude steden in Vlaanderen en misschien zelfs daarbuiten.

ABSTRACT

Slaughter houses did not exist in mediaeval European cities. Butchers sold meat to customers in specially build 'meat houses', covered market places, in which each master, member of the butchers guild, was allotted a 'table' or stall (French: *étale*). These halls were built by the cities and remained public property throughout. Typically, a butcher bought a cow on the local cattle market, led it to his own premises somewhere in town, to have it slaughtered and to prepare meat parts. These were sold in the meat house of his guild. A butcher was not allowed to slaughter for third parties. General and local regulations similarly prohibited him to sell in a shop of his own. In the present paper, this way of proceeding is demonstrated by a story about a conflict in 1637 on the cattle market between two master butchers about the sale of a heifer. The illustrations show the old cattle (beast) market and the still existing meat hall (first mentioned in 1251).

INLEIDING

Het valt op dat er geen gegevens voorhanden zijn over het bestaan van slachtplaatsen in een stad als Gent. Wel is er heel wat bekend over veemarkten en vleeshuizen, verkoopruimten voor respectievelijk levend vee en voor vlees in deze stad. Maar waar de aangekochte dieren geslacht en versneden werden in verkoopbare onderdelen, daarover vinden we niets in de vele en zeer verscheiden archiefpapieren, ook niet bij deze die gaan over de veemarkten of vleeshuizen.

Het bijna totaal ontbreken van archiefgegevens

daarover is te verklaren, zo meent de auteur, doordat het slachten puur privézaak was. Het gebeurde namelijk bij, achter of in het huis van de vleeshouwer zelf. Daarin had geen enkele officiële instantie zeggenschap of controlerecht. Dat is een aanneembare verklaring, geen zeker bewijs.

In de vleeshuizen, eigenlijk vleesverkoopshallen, bestonden er primitieve controleprocedures om een zekere kwaliteit te garanderen en vooral om conflicten tussen concurrenten te vermijden. Dat gebeurde niet door onafhankelijke inspectiediensten, maar door het bestuur van de nering en had niets te maken met

Figuur 1. Sommige Van Loo's deden goede zaken en combineerden in de jaren 1800 hun intussen in eigen huis draaiende winkel met nog andere blijkbaar lucratieve activiteiten (Porseleinkaart, eerste helft 19de eeuw, schenking Eggermont in DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg).

Figuur 2. De Beestenmarkt in de 18de eeuw (Zwarte Doos, Atlas Goetghebuer). Bemerkt de kloeke palen waar de dieren aan vastgebonden werden.

het slachten zelf. Dat maakt dat in de archiefpapieren van dit ambacht weinig te vinden is over de slachtpraktijk.

Wel was nogal wat te doen omtrent overlast door slachtafval dat in rivieren werd gegooid. Maar ook in de overvloedige archiefpapieren daarover is niets te vinden over slachtplaatsen. In een stad als Gent betroffen die klachten trouwens vooral vis en visafval, een handel meestal in handen van personen of families van vleeshandelaars. Niet toevallig werd de Vismarkt (nu Groentemarkt) pal naast het Groot Vleeshuis gehouden.

Ook de archeologie helpt ons niet verder. Weliswaar werden massale hoeveelheden hoornpitten gevonden op plekken waar vilders en leerlooiers ('huidvetters') actief waren, maar dat is te verklaren door het gebruik om onbewerkte huiden intact met de horens er nog aan te verhandelen en naar de lederproductiebedrijven te transporteren. Dat gebeurde mis-

schien omdat de vorm en grootte van de horens met hun 'jaarringen' de leeftijd van het gevilde dier helpen te achterhalen, wat een kwaliteit- en prijsbepalende factor kan zijn, maar dat is niet zeker (Ervynck, 2018).

BEESTENMARKTEN: RUNDERMARKTEN

Eerst iets over de naam. Het gaat hier over volwassen runderen. Als Vlaamse boeren en veehandelaars het over hun 'beesten' hadden, dan bedoelden ze steeds die categorie. In officiële oude teksten werden die dieren hoornvee (Frans: bêtes à cornes) of bestialen (Latijn: bestia) genoemd. De vleeshouwers, leden van de twee Gentse neringen (die van het Groot en die van het Klein Vleeshuis), kochten hun dieren niet in of bij hun vleeshuis, maar op de veemarkt (voor rundvee: beestenmarkt) elders in de stad. In het middeleeuwse Gent was dat op het plein dat sinds jaar en dag (of nacht) bekend is als de Vlasmarkt. In de directe omgeving was er ook een kalvermarkt, een schapenmarkt (nu nog de straatnaam Oude Schaapsmarkt), een varkensmarkt en een marktplaats voor boter en melk. Die hele handel verhuisde in 1619 enkele honderden meter verderop naar de Scheldeoever waar nu nog de Oude Beestenmarkt is. Die toen 'nieuwe' beestenmarkt werd 'oud' omdat er halverwege de jaren 1800 een Nieuwe Beestenmarkt ingericht werd naast een instelling die toen volkomen nieuw was: het Gentse slachthuis.

SLACHTEN OP EIGEN ERF

Waar werd er geslacht? Hierover zijn erg weinig archiefgegevens voorhanden en zelfs helemaal geen literatuur. Een verzoekschrift (Stadsarchief Gent, reeks 114) helpt een tipje van de sluier op te lichten. Het betrof een conflict dat zich in 1637 afspeelde tussen leden van twee van de vier Gentse geslachten van vleeshouwers en vishandelaars die eeuwenlang een erfelijk monopolie bezaten voor de verkoop op de per lid toegewezen tafel ('étale', stal) in het Groot (nog bestaand) en in het (verdwenen) Klein Vleeshuis.

Wat was er aan de hand? Franchoys van Loo, 'vry beenhoudere binnen den grooten vleeschuyse deser stede' had op de 'Vrye Nieuwe Beestemort (mort: markt) van seker lan(d)smā eene swarte veerse (vaars)' gekocht (Figuur 1 en 2). De overeengekomen geldsom was nog niet betaald. Hij was wel 'van intentie van die (vaars) te betaelen ende mede van de voorn(oemde) mort naer syn huys af te dryfven, twelcke hem belet wiert by Marten Minne, ooc vry beenhoudere' (Figuur 3). Dat gebeurde met 't afnemen vande voors(ey)de coebeeste by puere fortche (macht) ende ghewelt uyt (zijn) handen'.

Van Loo moest het dier aan zijn belager laten. Normaal zou hij of zijn hulpjes ermee naar zijn huis, doorheen zowat de hele stad gestapt zijn over een niet onaanzienlijke afstand. Als hij de kortste weg nam, is

dat naar schatting zowat anderhalve kilometer: vanuit de buurt van het Spaans Kasteel, voorbij het Groot Vleeshuis aan de Groentemarkt en het Gravensteen tot aan zijn huis bij het Prinsenhof.

Het is enigszins zonderling dat dit conflict niet door de leden van het ambachtsbestuur beslecht werd. Zoiets was normaal hun taak en dat soort klussen konden ze wel aan. Niet voor niets vormden zij een stevige corporatie met een eigen beperkte vorm van corporatieve rechtspraak. Hoe het ook zij, de klager (suppliant) wendde zich tot de stedelijke rechters, georganiseerd in de Schepenbank van de Keure. Zij stelden Minne in het ongelijk.

De verklaring van François van Loo is van cruciaal belang in dit verhaaltje voor de zoektocht naar slachtplaatsen in de eeuwen voorafgaand aan de oprichting van stedelijke slachthuizen. Hij stond op het punt, zegt beenhouwer van Loo, zijn gekochte zwarte vaars ‘naer syn huys af te dryfven (drijven)’. Om wat te doen? Er is slechts één antwoord mogelijk: om ze te slachten op zijn achtererf of in zijn schuurtje of iets dergelijks. Het ging er primitief aan toe (Devriese, 2016). Na de allerprimitiefste vorm van verdoven (het knock-out slaan met een hamer op het voorhoofd), volgde het eigenlijke doden (steken): het doorsnijden van de grote bloedvaten bij het hart; daarna het villen en het verdelen van de karkas.

Om de hypothese te staven dat de vleeshouwers slachtten op hun eigen erf, is dit banale voorvalletje natuurlijk wel een mager beestje (om even in de sfeer te blijven). Maar -en dit is de kern van het betoog van de auteur- alleen al het feit dat er verder bijna niets opgeschreven werd over slachtplaatsen, is een valabel argument om aan te nemen dat er niet in de openbare ruimte, overdekt of niet, geslacht werd. Er blijft geen andere mogelijkheid over dan dat dit ten huize of op de erven van de beenhouwers zelf gebeurde.

Trouwens, in de archieven werden verzoekschriften van de vleeshouwers aan de schepenen gevonden om enkel aan leden van het ambacht toe te laten dieren te slachten voor de verkoop en dit alleen in hun ‘eigen slachthuis’. Dat mocht niet voor rekening van anderen die het vlees zouden verder verkopen. Dat was in 1756 (Archiefreeks 108 Voorgeboden, nr. 4 folio 154verso tot 155verso: regeest bij D’Huys, 1955). De Staten van Vlaanderen (het centrale bestuur) verboden eveneens het ‘slagten in vremde slag-huysen’. Beambten mochten zelfs komen inspecteren ten huize, maar hun interesse was enkel van fiscale aard (De Wulf, 1767).

Deze aanwijzingen komen rijkelijk laat, maar misschien werd een dergelijk reglement pas vanaf toen nodig geacht en was het voordien vanzelfsprekend dat een vleeshouwer enkel slachtte voor eigen verkoop op zijn ‘tafel’ in het Groot of het Klein Vleeshuis. Dit sluit aan bij de slachtpraktijk zoals die nog lang is blijven bestaan met kleinere dieren, zoals schapen en varkens voor eigen gebruik door of voor de veehouder en zijn gezin. Er waren niet alleen de ‘huisslachtingen’

bij de eigenaars zelf. In zowat ieder groter dorp was er in de jaren 1800-1900 een beenhouwer gevestigd die ook als slachter opereerde.

VLEESHUIZEN EN VLEESHOUWERS

Een andere belangrijke locatie in dit verhaal vormen de vleeshuizen, die tot in de negentiende eeuw bleven functioneren. Dat waren overdekte verkoopruimten – geen slachthuizen. Enkele ervan bleven nog goed zichtbaar in het huidige stadsbeeld: denk aan Antwerpen of Gent. ‘Vleeshuizen’ of ‘vleeshallen’ waren er in veel middeleeuwse steden van enige omvang. Het meest imposante in onze streken is wellicht het Antwerpse. Het heeft de allure van een pronkgebouw. In Gent bleef het Groot Vleeshuis bewaard. Dit werd ‘Groot’ genoemd, omdat er op een andere plek in de stad, tussen de Kouter en de Brabantdam, nog

Figuur 3. Een Minne bleef in de eerste helft van de jaren 1800 actief in een verwant beroep (Porseleinkaart, schenking Eggermont in DSMG, Groot Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Figuur 4. Westgevel van het Groot Vleeshuis, gezien van bij de Jan Breidelstraat (foto 2020). Rechts drie grotere spitsboogramen in de dakkapellen: locatie van de kapel en de vergaderzaal van het ambachtsbestuur.

een ‘Klein Vleeshuis’ te vinden was met een eigen ambachtsorganisatie: de ‘Vleeshouwers van het Klein Vleeshuis’.

De oudst bekende vermelding van het Groot Vleeshuis dateert uit 1251 (De Herdt, 2003). Het was een eerder toevallige notitie van een toen al bestaand gebouw als de plek waar een nieuw te graven kanaal, de Lieve, moest uitmonden: “contra macelle Gandense” (vertaling: tegenover het Gentse vleeshuis). In het veel dichter bevolkte Parijs bestond een dergelijke instelling al vroeger (Descamps, 2009), in de Italiaanse steden wellicht eveneens. Het huidige stenen gebouw in het centrum van de Gentse markten en losplaatsen voor voedingswaren, toont nog vrij authentiek, weliswaar zwaar gerestaureerd, de vroeg-vijftiende-eeuwse toestand. Hoe de houten voorganger op dezelfde plek eruit zag, is niet bekend.

Niet onbelangrijk in het kader van dit artikel is het feit dat zowel het Groot als het Klein Vleeshuis stadsgebouwen waren. Ze ontstonden als overdekte markten, publieke ruimten dus. Stadsbouwmeester Gillis de Suttere gaf in 1407-1419 het Groot Vleeshuis de vorm die het had ten tijde van Minne en van Loo, en grotendeels ook zoals het nu nog te zien is (Figuur 4). Het Groot Vleeshuis herbergde niet alleen de verkooptafels van de ambachtsmeesters. Onder hetzelfde dak was ook de ambachtskapel ingericht, eigenlijk een altaar toegewijd aan Sint-Antonius, en een groot, maar jammer genoeg slecht bewaard muurschilderij ‘Geboorte van Jezus’ (1446); daarbij ook nog een vergaderruimte voor het bestuur, de ‘eed’. Vermoedelijk werd de zaak van de twee beenhouwers, van Loo en Minne, dan ook eerst daar behandeld en werd pas later beslist dit voor de rechtbank van de stadsschepenen ter brengen.

Het slachten en de vleeshandel waren het privilege van de stevig georganiseerde neringen (ambachten) van de beenhouwers. In hun milieu bleef de erfelijkheid van het ambacht uitzonderlijk goed bewaard. De vroegste vermelding (1308-1309) van een vleeshouwer van Loo is te vinden in de oudste bewaard gebleven archiefstukken over Gentse beenhouwers (Van Werveke, 1948). De laatste Van Loo die nog werkelijk actief is geweest in de branche, werd enkele jaren geleden geïnterviewd, maar toen was hij al enkele jaren (sinds 1989) met pensioen (Brysse en Devriese, 2013).

SLACHTHUIZEN

Openbare slachthuizen werden pas vanaf halverwege de jaren 1800 actief. In het toen nieuwgebouwde Gentse slachthuis werd het eerste dier, een os, geslacht in 1857. Zo’n slachthuis was volkomen nieuw, maar het slachten gebeurde nog tot ver in de tweede helft van de vorige eeuw door afzonderlijke slachters, die in het gemeenschappelijke gebouw elk over een eigen ‘slachtvloer’ en helpers beschikten. Dat waren gespecialiseerde vaklui (De Waele, 2003). Beenhou-

wers kochten ‘kwartieren’ van geslachte runderen bij groothandels in vlees (‘Vlees in groot – Viandes en gros’ gedreven door ‘vleesgrossisten’) en lieten die naar de werkplaats van hun beenhouwerij brengen, waar ze het verder versnijden en bewerken voor hun rekening namen. Het orgaanvlees (lever, nier, long, magen, etc.) werd door hen zelf of via afzonderlijke circuits bewerkt en verkocht in de zogenaamde ‘penshuizekes’ tegen (maar buiten) het Vleeshuis aangebouwd. Niet zelden was dat een taak voor vrouwen.

VAN PRIVÉSLACHTERIJTJES TOT REUS-ACHTIGE VLEESBEDRIJVEN

Het hierboven aangehaalde Gentse en algemeen Vlaamse verbod op slachten voor andere vleesverkopende collega’s gold wellicht ook op andere plaatsen, maar het hield geen stand. Sommigen begonnen niet enkel voor eigen winkel te slachten, maar ook voor bevriende collega’s (versta: handelspartners). Zolang er geen vlotte mogelijkheid voor vervoer van levende dieren bestond, laat staan koeltransporten, beantwoordde die praktijk aan de reële behoeften.

Enkele van deze kleine privéslachthuisjes groeiden in de tweede helft van de vorige eeuw uit tot zeer grote industriële bedrijven. Ze namen ook de handel over van de vleesgrossist (Frans: chevillieur, in de volkstaal verbasterd tot “ensevillieur” of zelfs “asfilleur”). De gemeentelijke slachthuizen hadden af te rekenen met politieke prioriteiten die het hen onmogelijk maakten vrijelijk in te spelen op marktbehoeften en -mogelijkheden. Meestal gelegen in of dichtbij stedelijke centra, wisten ze dikwijls geen blijf met afval en vooral afvalwaters. Om komaf te maken met de door hen veroorzaakte milieuoverlast, en ook om te voldoen aan de alsmaar strenger wordende Europese richtlijnen ter preventie van epidemieën, waren te zware investeringen vereist. Ze verdwenen een na een (Devriese, 2015).

DANKBETUIGING

Met dank aan Johan De Smet en Paul Desmet.

ARCHIEFBRONNEN EN -TOEGANGEN

- Archief Gent – Zwarte Doos: Reeks 114. *Diverse Requêtes* 1637; Reeks 157. *Vleeshouwers*; Reeks 108. *Voorgeboden*.
- De Pauw, N. (1885). *De Voorgeboden der Stad Gent in de XIV eeuw*. Maatschappij Vlaamsche Bibliophylen, Gent, Index p. 201.
- De Wulf, J.Ph. (1767). *Generalen Index ...Materien Begrepen in de Vijf Placcaert-boecken van Vlaenderen*. Jan Meyer, Gent, p. 635-636.
- D’Huys, B. (1985). *Stad Gent. Inventaris van de Voorgeboden 18de eeuw*. Reeks 108, nr. 4 tot 8.

Van Werveke, A. (1908). *Uitleggingen (en register) tot de Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280-1336. Nagelaten werk van J. Vuylsteke*. Vyt, Gent, p. 1052-1394.

LITERATUUR

Brysse, A., Devriese, L. (2013). De allerlaatste van een eeuwenoud Gents beenhouwersgeslacht. Interview met André Van Loo. *Van Mensen en Dingen*, 11 (4), p. 67-75.

De Herdt, R. (2003). Het Groot Vleeshuis: een functioneel middeleeuws gebouw. *Tijdschrift voor Industriële Cultuur (TIC)* 21 (83), 2-13.

Descamps, B. (2009). *Tuer, Tailler et Vendre Char': les Bouchers Parisiens à la fin du Moyen Âge, v. 1350-1500*. Thèse de doctorat, Universiteit Parijs I, pp. 873.

Devriese, L. (2015). Van ultramodern tot voorbijgestreefd. Slachthuis en veemarkt van 1940 tot 1987-1990. In:

Audooren, F., De Zutter, C. (editors). *Het slachthuis verteld/t*. Buren van de abdij, Gent, p. 70-95.

Devriese, L. (2016). Al of niet bedwelmd slachten en offeren: wat er achter de woorden schuilt. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 85, 368-377.

De Waele, M. (2003). De aristocraten van de middenstand. Beenhouwers en slagers in Gent (1850-1990). In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur (TIC)* 21, (83), 15-72.

Ervynck, A. (2018). Hoe een huid leer werd. In: Vermeiren, G., Bru, M-A, Ervynck, A. (red). *De Krook. Een Leerrijk Boek*. Snoeck, Kortrijk-Gent, p. 68-79.

Van Campe, D. (1996). *De Gentse Beenhouwers 1384-1453: een Sociaal-Economische Studie*. Onuitgegeven scriptie UGent.

Van Werveke, H. (1948). Gentse vleeshouwers onder het Oud Regime. *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 3 (1), 3-32.

Over dieren

NATUURBESCHERMING. Anno 2020

*Overal in Vlaanderen,
op de hei, in het bos,
geldt: de hond aan de band,
de wolf mag los.*

Naar: 'Verordening' van Levi Weemoedt (bundel Gezondheid!, Nijgh & van Ditmar, Amsterdam, 2019). Daar gold de verordening voor Drenthe.